

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

О. В. Отземко

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Методичні рекомендації для семінарських і практичних занять
для здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр»
спеціальності В9 Історія та археологія

Вид. 2-ге, доповнене

Вінниця
2025

УДК 911.3:94](07)

О-828

*Рекомендовано до друку вченою радою
факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 4 від 19.11.2025)*

Автор:

Отземко О. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології ДонНУ імені Василя Стуса.

Рецензенти:

Мартинчук І. І., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології ДонНУ імені Василя Стуса;

Пятницькова І. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології ДонНУ імені Василя Стуса.

Отземко О. В.

О-828 Історична географія: методичні рекомендації для семінарських і практичних занять для здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр» спеціальності В9 Історія та археологія. Вид. 2-ге, доповнене. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. 36 с.

Методичні рекомендації містять структуру навчальної дисципліни «Історична географія», а також плани семінарських і практичних занять з рекомендаціями щодо їх виконання, питання до іспиту та варіанти індивідуальних творчих завдань.

Навчальне видання призначене для здобувачів вищої освіти спеціальності В9 Історія та археологія освітньої програми «Історія та археологія», може використовуватися для роботи на практичних і семінарських заняттях, для самостійної підготовки практичних завдань.

УДК 911.3:94](07)

© Отземко О. В., 2017, 2025

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2017, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4	
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5	
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ		
Семінар 1. Картографічні джерела з історичної географії України	6	
Семінар 2. Внесок С. Рудницького у формування історичної географії.....	9	
Семінар 3. Колоквіум «Обговорення книги французького історика Е. Ле Руа Ладюрі».....	12	
Семінар 4. Демографічний розвиток населення світу в ХХ – на поч. ХХІ ст.	13	
Семінар 5. Демографічний розвиток населення України в ХХ – на поч. ХХІ ст.	15	
Семінар 6. Політична географія сучасної України	16	
Семінар 7. Україна в геостратегічних і геополітичних доктринах.....	17	
ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ		
Практичне заняття 1. Описи намісництв останньої чверті ХVІІІ – поч. ХІХ ст. як джерело з історичної географії України.....	18	
Практичне заняття 2. Історична фізична географія	19	
Практичне заняття 3. Історико-географічні землі України	20	
Практичне заняття 4. Формування території України	21	
ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ ЗА ІНДИВІДУАЛЬНИМ ГРАФІКОМ		
Завдання з теми «Історична фізична географія»	23	
Завдання з теми «Демографічний розвиток населення України в ХХ – на поч. ХХІ ст.»	25	
Завдання з теми «Історична політична географія»	25	
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ		27
Питання до іспиту	27	
Індивідуальне творче завдання	29	
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	31	

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історична географія» викладається відповідно до освітньої програми «Історія та археологія» ОС «Бакалавр» галузі знань В Гуманітарні науки спеціальності В9 Історія та археологія для здобувачів I курсу, формує інтегральні, загальні та фахові компетентності і програмні результати навчання, якими оволодіють студенти.

«Історична географія» формує міждисциплінарні взаємозв'язки з іншими навчальними дисциплінами, зокрема: спеціальні історичні дисципліни, історія України, локальна історія, історія Стародавнього світу, історія Європи та Америки.

Мета вивчення навчальної дисципліни: формування системного, цілісного знання про історичну географію як стикову наукову дисципліну, її місце в системі знань про відносини людини і природи; розуміння сутності прямих і зворотних зв'язків між розвитком суспільства і навколишнім природним середовищем.

У процесі вивчення дисципліни ставляться *завдання*:

- сформулювати базовий понятійний апарат історичної географії;
- дати характеристику сучасних трактувань основних проблем історичної фізичної, політичної географії, географії населення світу та України;
- показати сутність прямих і зворотних зв'язків між розвитком суспільства і навколишнім природним середовищем, роль географічного чинника в історичному процесі.

Для досягнення цілей і завдань передбачено організацію навчання за дисципліною в таких формах:

- 1) аудиторні заняття (лекції, семінарські, практичні заняття);
- 2) самостійна робота здобувача вищої освіти під керівництвом викладача.

За дисципліною «Історична географія» навчальним планом передбачено екзамен, тому оцінювання рівня знань здійснюється за результатами поточного і підсумкового контролів. Завдання поточного контролю оцінюються в діапазоні 0–76 балів, завдання підсумкового контролю оцінюються в діапазоні 0–24 балів. Екзамен – основна форма підсумкового контролю. Складання екзамену не є обов'язковим за умови отримання здобувачем достатньої кількості балів з дисципліни протягом семестру – не менше 65 балів. У такому випадку здобувач може на вибір скласти іспит або виконати індивідуальне творче завдання.

Методичні рекомендації містять плани семінарських і практичних занять з порадами щодо їх виконання, що має допомогти здобувачам першого курсу у підготовці до занять, а також питання до іспиту і варіанти індивідуальних творчих завдань.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тиждень	Тема	Форма проведення заняття	Кількість годин
1-й тиждень	Предмет і завдання історичної географії. Джерела з історичної географії	Лекція	2
	Історія історико-географічної думки	Лекція	2
2-й тиждень	Картографічні джерела з історичної географії	Семінар	2
	Історія історико-географічної думки	Практичне заняття	2
3-й тиждень	Історія історико-географічної думки	Лекція	2
	Описово-статичні джерела	Практичне заняття	2
4-й тиждень	Розвиток історичної географії в Україні	Лекція	2
		Практичне заняття	2
5-й тиждень	С. Рудницький	Семінар	2
	Історична фізична географія	Лекція	2
6-й тиждень	Історична фізична географія	Лекція	2
	Історична фізична географія України	Лекція	2
7-й тиждень	Історична фізична географія України та Поділля	Практичне заняття	3
	Історична фізична географія. Клімат	Лекція	1
8-й тиждень	Історична фізична географія. Клімат	Лекція	2
	Історія клімату	Практичне заняття	2
	МК 1		
9-й тиждень	Історична демографія: теоретичні питання	Лекція	2
	Демографічний розвиток населення світу	Лекція	2
10-й тиждень	Демографічний розвиток населення світу	Лекція	2
	Населення світу ХХ ст.	Практична робота	2
11-й тиждень	Населення світу ХХ ст.	Практична робота	2
	Демографічний розвиток населення України	Лекція	2
12-й тиждень	Демографічний розвиток населення України	Лекція	1
	Населення України ХХ ст.	Семінар	3
13-й тиждень	Населення України	Практична робота	2
	Історична політична географія: теоретичні питання	Лекція	2
14-й тиждень	Історична політична географія: теоретичні питання	Лекція	2
	Історична політична географія світу	Лекція	2
15-й тиждень	Історична політична географія світу	Лекція	2
	Історична політична географія світу	Практична робота	2
16-й тиждень	Історична політична географія	Практична робота	2
	Історична політична географія України	Практична робота	2
17-й тиждень	Історична політична географія України	Семінар	4
	МК 2		
Всього			34 / 34

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар 1

КАРТОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

1. Картографування у первісному суспільстві та у стародавні часи. Північне Причорномор'я на давньогрецьких і давньоримських картах.
2. Картографування у добу середньовіччя. Українські землі на середньовічних картах:
  - християнська картографія;
  - карти-портолани;
  - ісламська картографія.
3. Картографування епохи Відродження. Українські землі на картах XV – поч. XVII ст.
4. Розвиток картографування у сер. XVII–XVIII ст. Особливості картографування території України.

Рекомендації

Ключові питання, на які треба відповісти за результатами опрацювання літератури:

1. Картографування в первісному суспільстві та в стародавні часи. Північне Причорномор'я на давньогрецьких і давньоримських картах:

1. На які групи поділяються давні карти?
2. З якою давньою країною пов'язані найдавніші свідчення про виготовлення карт?
3. Назвіть карти, створені в період античності.
4. На які «кліматичні» давньогрецькі автори поділяли ойкумену?
5. Що являв собою «населений світ» у уявленні давньогрецьких авторів? Як далеко він простягався?
6. Окресліть переваги та недоліки карти Ератосфена.
7. Окресліть внесок Клавдія Птолемея в розвиток картографії. Які проблеми пов'язані з комплексом карт Птолемея?

Картографічні джерела з історичної географії давньої України:

8. Назвіть найдавніші картографічні зображення, знайдені на території України.
9. Назвіть картографічні пам'ятки античності, на яких зображено територію України. Які топоніми застосовувалися на цих картах?
10. Яких помилок припустився Клавдій Птолемей, створюючи карту Сарматії (карта Європи, арк. VIII; видання 1584 р., Кельн)? Чому?

• Подумайте:

Які чинники зумовили появу карт та їх розвиток? Визначте проблеми, пов'язані з вивченням картографічних джерел епохи античності.

II. Картографування в добу середньовіччя. Українські землі на середньовічних картах:

1. Визначте умови розвитку та риси християнської картографії. Чи внесли християнські вчені щось нове у розвиток картографії?
2. На які групи поділяються середньовічні карти?
3. Що являв собою населений світ на християнських картах?
4. Назвіть карти, створені в середньовічну епоху в Європі.
5. Що таке портолан? Особливості його створення. Наведіть приклади портоланів.
6. Наведіть приклади ісламської картографії. Чим вона відрізняється від європейської?

Картографічні джерела з історичної географії України:

7. Назвіть найдавнішу пам'ятку руських геодезичних робіт.
8. На карті якого арабського географа вперше з'явилася назва «Русь»?

• Подумайте:

Яку інформацію можуть дати середньовічні карти як джерело з історичної географії?

III. Картографування епохи Відродження. Українські землі на картах XV – поч. XVII ст.

1. Які чинники вплинули на розвиток картографування в цей період?
2. Коли у Європі почали перевидавати карти К. Птолемея? З чим це було пов'язано? Який вплив вони справили на розвиток картографування?
3. Назвіть європейських географів епохи Відродження, які зробили вагомий внесок у розвиток картографії. У чому він полягає?
4. Дайте огляд найбільш відомих карт епохи Відродження.

Картографічні джерела з історичної географії України:

5. Назвіть європейські карти епохи Відродження, на яких зображено територію України (які території, у складі яких держав, топоніми).
6. Коли з'явилися перші вітчизняні друковані карти? Назвіть їх.

• Подумайте:

Які зміни в поглядах людини (суспільства) на навколишній світ відбивають карти епохи Відродження?

IV. Розвиток картографування в середині XVII–XVIII ст. Особливості картографування території України:

1. Які чинники сприяли розвитку картографії в Європі та Росії? У чому полягали зміни в картографічній справі?
2. Назвіть картографів цього періоду, прокоментуйте їхні карти.

Картографічні джерела з історичної географії України:

3. Окресліть внесок Г. Л. де Боплана в картографування території України. Назвіть створенні ним карти (які території, застосовані топоніми).

4. Назвіть європейські карти 2 пол. XVII–XVIII ст., на яких зображено територію України (які території).

5. Наведіть приклади російських навігаційних, військових карт, атласів XVIII ст., карт географічних експедицій, карт Генерального межування, на яких зображено територію України (і які саме території).

• Подумайте:

Як картографування території України залежало від того, до складу якої держави входили її землі? Визначте спільні риси та відмінності.

Рекомендована література

1. Карти (електронний ресурс, файли на порталі).

2. Лекція «Предмет і завдання історичної географії».

3. Сосса Р. І. Історія картографування території України. Київ, 2007. С. 23–102. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sossa_Rostyslav/Istoriia_kartohrafuvannia_terytorii_Ukrainy/ (файл).

4. Дашкевич Я. Р. Територія України на картах XIII–XVIII ст. *Дашкевич Ярослав. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Львів, 2011. С. 523–529. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dashkevych_Yaroslav/Maisternia_istoryka_Dzhereloznavstvo_ta_spetsialni_istorychni_dystsypliny/ (файл).

5. Дашкевич Я. Р. Україна на картах XIV–XVI ст.: стан і проблематика досліджень. *Дашкевич Ярослав. Майстерня історика: джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Львів, 2011. С. 529–531. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dashkevych_Yaroslav/Maisternia_istoryka_Dzhereloznavstvo_ta_spetsialni_istorychni_dystsypliny/ (файл).

6. Галушко К. Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до XX ст. Київ, 2013. С. 6–65. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10664> (файл).

7. Вавричин М. Гійом Левассер де Боплан – картограф України. *Історичне картознавство України: зб. наук. пр.* Львів–Київ–Нью-Йорк, 2004. С. 118–134. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Boplan_1990/e_dzherela_Boplan_1990.pdf (файл).

8. Дашкевич Я. Р., Вавричин М. Г., Криштолович У. Р. Україна на стародавніх картах (кінець XV – перша половина XVII ст.). Київ: ДНВП «Картографія», 2006. 208 с. URL: <https://archive.org/details/mapy2006>

Семінар 2
ВНЕСОК С. РУДНИЦЬКОГО
У ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

1. Життя та дослідницька діяльність С. Рудницького.
2. Антропогеографічні погляди науковця. С. Рудницький про статус і завдання історичної географії.
3. Політико-географічні дослідження та ідеї С. Рудницького.
4. Етнічна географія (географія населення) у науковому доробку С. Рудницького.

Рекомендації

У відповідях треба поєднувати інформацію з творів С. Рудницького (з посиланнями на сторінки) і статей про нього та його погляди. Твори С. Рудницького розміщені на порталі факультету у папці «Література до теми 2».

Ключові питання, на які треба відповісти за результатами опрацювання літератури:

I. Життя та дослідницька діяльність С. Рудницького:

1. Які науковці були вчителями С. Рудницького? Хто і як вплинув на формування його наукових поглядів?
2. Які факти засвідчують приналежність С. Рудницького до європейського наукового середовища?
3. Чому С. Рудницький повернувся в 20-ті рр. до України? Чи виправдалися його сподівання?

II. Антропогеографічні погляди науковця. С. Рудницький про статус і завдання історичної географії:

1. Розкрийте сутність терміна «антропогеографія» (подивіться лекцію, рекомендовані статті, знайдіть визначення, скориставшись ресурсами інтернету). Як С. Рудницький визначав сутність антропогеографії?
2. Чиї ідеї вплинули на формування антропогеографічних поглядів С. Рудницького?
3. Розкрийте сутність теоретичних антропогеографічних поглядів С. Рудницького:
  - яке місце він відводив антропогеографії в системі наукових дисциплін?
  - назвіть праці науковця, присвячені цій проблемі.
4. Розкрийте антропогеографічні погляди С. Рудницького щодо України (українська антропогеографічна одиниця, український антропогеографічний тип).
5. Погляди С. Рудницького на місце історичної географії в системі наук і складники історичної географії.

• Подумайте:

Чи можна вважати С. Рудницького одним із засновників історичної географії в Україні?

Чим погляди С. Рудницького на сутність і місце історичної географії в системі наук відрізняються від поглядів сучасних дослідників?

III. Політико-географічні дослідження та ідеї С. Рудницького:

1. Ідеї яких науковців вплинули на формування політико-географічної концепції С. Рудницького? Назвіть праці С. Рудницького, присвячені політико-географічній проблематиці.

2. Як Рудницький розуміє місце політичної географії в системі наук та її предмет дослідження?

3. Дайте огляд політико-географічної проблематики досліджень С. Рудницького щодо України.

4. Яку роль у становленні та розвитку української державності відіграв географічний чинник?

5. Розкрийте сутність визначень Рудницького: «Україна – автономна геополітична реальність», «Україна – геополітична цілісність», «геополітичне значення України».

• Подумайте:

Чи можна вважати С. Рудницького одним з перших представників геополітичного напрямку в українській науці? Доведіть.

IV. Етнічна географія (географія населення) у науковому доробку С. Рудницького:

1. Які проблеми географії населення розглянув у своїх працях С. Рудницький?

2. Який матеріал щодо населення України та її етнічної території зібрав учений?

3. Висновки С. Рудницького щодо проблем етнічної географії українців.

• Висновки:

Дайте оцінку внеску С. Рудницького в розвиток історико-географічних ідей, і зокрема, історичної географії України.

Які ідеї С. Рудницького актуальні для сучасної України?

Рекомендована література

Питання I

1. Шаблій О. Передмова. *Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України?* Львів, 1994. С. 6–35. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi/Stepan/Chomu_my_khochemo_samostiinoi_Ukrainy7/ (файл).

2. Рубльов О. Фундатор української географічної науки: Степан Рудницький – людина й учений. *Регіональна історія України: зб. наук. ст.* 2018. Вип. 12. С. 207–304. URL: http://resource.history.org.ua/publ/reisuk_2018_12_12 (файл).

3. Нагорна Л. Доля вченого: надії та розчарування Степана Рудницького. *Регіональна історія України: зб. наук. ст.* 2018. Вип. 12. С. 305–328. URL: http://resource.history.org.ua/publ/reisuk_2018_12_13 (файл).

4. Даниленко В. Про що розповідає архівно-слідча справа С. Рудницького. *Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького: монографія / за заг. ред. С. Сергійчука.* Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. С. 41–52. URL: <https://archive.org/details/prostorova2003/mode/2up> (файл).

Питання II

5. Рудницький С. Нинішня географія. Львів, 1905. С. 17–22 (антропогеографія та історична географія). URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002212> (файл).

6. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання. *Історія української географії*. 2003. Вип. 8. С. 45–51 (файл).

7. Гнатюк О. Антропогеографічні ідеї і погляди Степана Рудницького. *Geograf*. URL: <http://www.geograf.com.ua/istoriya-sg/501-antropogeografichni-ideji-i-poglyadi-stepana-rudnitskogo>

Питання III

8. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? *Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України?* Львів, 1994. С. 69–92. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Chomu_my_khochemo_samostiinoi_Ukrainy7/ (файл).

9. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. *Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України?* Львів: Світ, 1994. Розділ 1–5. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Chomu_my_khochemo_samostiinoi_Ukrainy7/ (файл).

10. Горбань Т. Ю. Геополітичні ідеї академіка С. Рудницького (1877–1937): український контекст. *Електронне наукове фахове видання. Історія науки і біографістика*. 2011. № 4. URL: <https://inb.dnsgb.com.ua/2011-4/index.html>

11. Хилько М. Питання геополітичного призначення України у працях академіка С. Рудницького. *Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького: монографія / за заг. ред. С. Сергійчука*. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. С. 97–106. URL: <https://archive.org/details/prostorova2003> (файл).

Питання IV

12. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? Львів, 1994. С. 36–69. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Chomu_my_khochemo_samostiinoi_Ukrainy7/ (файл).

13. Рудницький С. Огляд національної території України. *Чому ми хочемо самостійної України?* Львів, 1994. С. 210–272. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Chomu_my_khochemo_samostiinoi_Ukrainy7/ (файл).

14. Чирков О. Втрачені землі (порівняння «національної території» України, визначеної С. Рудницьким на поч. 1920-х рр., з сучасною державною та етнічною українською територією). *Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького: монографія / за заг. ред. С. Сергійчука*. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. С. 131–141. URL: <https://archive.org/details/prostorova2003> (файл).

Семінар 3 КОЛОКВІУМ

Обговорення книги французького історика Е. Ле Руа Ладюрі

Джерело: Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак / пер. з фр. А. Рєпи. Київ: НікаЦентр, 2009. 144 с. (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 3). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Le_Rua_Ladiuri_Emanuel/Kоротка_istoriia_klimatu_vid_serednovichchia_do_nashykh_dniv.pdf

Рекомендації

Уважно ознайомтеся з лекцією «Історія клімату» та презентацією. Книга відомого французького історика, керівника школи «Анналів» у 70-ті рр. ХХ ст. Е. Ле Руа Ладюрі, побудована у вигляді коротких відповідей на питання.

Для ознайомлення **пропоновано окремі сформульовані автором питання**, які об'єднані за проблемами (I, II, III + висновки).

Працюючи з текстом відповідей, зверніть увагу на моменти, які також будуть обговорюватися:

- Які джерела інформації використовує автор для вивчення історії клімату? Наведіть приклади.

- Чи є зв'язок між кліматичними явищами і змінами та історичними подіями? Якщо є, то який? Наведіть приклади.

Питання для обговорення

I. Навіщо вивчати історію клімату?¹

2. Які існують методи вивчення історії клімату?

II. Малий льодовиковий період та його особливості

4. Що таке малий льодовиковий період (МЛП)? Що називають гіпер-МЛП?

5. Чи стосується МЛП винятково Європи?

8. Чи можете ви навести, з-поміж інших, особливо несприятливу, холодну, сніжну багаторічну фазу?

12. Чим так запам'яталася зима 1709 р.?

13. Що таке «велика зима»?

16. Чи зіграли метеорологічні умови якусь роль у пробудженні Французької революції?

17. Чи вплинуло агрометеорологічне середовище на соціополітичну ситуацію під час Французької революції?

18. Які заходи запроваджує Бонапарт щодо харчових негараздів, викликаних кліматичними умовами?

19. Що сталося з Лакі?

20. Чому говорять про 1816 р. як про «рік без літа»?

24. Чи можемо визначити дату завершення альпійського малого льодовикового періоду?

---

¹ **Джерело:** Історія спільносвіту. Передмова перекладача (А. Рєпа). Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак / пер. з фр. А. Рєпи. Київ: НікаЦентр, 2009. С. 11–24. (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 3). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Le_Rua_Ladiuri_Emanuel/Kоротка_istoriia_klimatu_vid_serednovichchia_do_nashykh_dniv.pdf

III. Потепління ХХ – поч. ХХІ ст. на тлі кліматичної історії Землі

25. Яке розуміння історії клімату дає сучасне потепління?

26. Чи можемо говорити про характерне для ХХ ст. потепління в межах усїєї вікової історії?

27. А як щодо холодних зим після останніх років МЛП, тобто починаючи від 1860-х рр.?

28. Чи можете згадати одну з великих зим ХХ ст. з її наслідками на людську історію?

29. Чи відрізняється чимось літня спека минулого, зокрема щодо наслідків на людську історію, від літньої спеки ХХІ ст.?

IV. Висновки: погляди автора на кліматичну історію планети, її місце і роль в історії суспільства.

Семинар 4 ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕННЯ СВІТУ В ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.

1. Демографічна ситуація в ЄС.
2. Демографічна ситуація в США.
3. Демографічна ситуація в Китаї.
4. Демографічна ситуація в Африці.

Схема характеристики демографічної ситуації:

- Характеристика народжуваності.
- Характеристика смертності й тривалості життя.
- Характеристика шлюбності.
- Міграційні процеси.
- Демографічна політика.
- *Висновки:* яка стадія демографічного переходу в цих регіонах (який тип відтворення населення або демографічна революція, чи спостерігається демографічний вибух)? Чому?

Рекомендації

1. Завдання виконується групою студентів. Уважно ознайомтеся з матеріалами лекцій, у яких надано базову теоретичну і фактологічну інформацію. За запропонованою темою, на основі матеріалів лекцій та рекомендованої літератури, а також інформації, знайденої в інтернеті, треба підготувати презентацію. Презентація має бути чітко структурованою відповідно до запропонованої схеми, обов'язково мають бути розкриті названі поняття. Обов'язково мають бути висновки.

NB: Характеризуючи демографічну ситуацію у різних регіонах, треба стиратися на матеріал лекції «Теоретичні питання демографії» (застосовувати категорії «типи відтворення населення», «демографічний перехід», «демографічна революція», «демографічний вибух», «демографічне постаріння населення» та ін.),

а також матеріал лекції 2 «Історична географія населення світу», щоб зрозуміти розвиток населення обраного регіону до ХХ ст.

2. Оцінка виставляється не тільки за підготовку презентації та її якісне представлення на занятті, але й за участь в обговоренні.

Інформація обов'язково має супроводжуватися *ілюстраціями*. Кожна ілюстрація має бути підписана та пояснена. Завершити презентацію треба висновком, списком використаної літератури та джерел.

Рекомендована література

1. Лекції «Теоретичні питання демографії», «Демографічний розвиток населення світу».

2. Овдін О. Регіональні аспекти демографічної кризи в Європейському союзі: тенденції та перспективи. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 1(12). С. 13–19 (файл).

3. Палій О. М. Демографічна ситуація в країнах Центральної та Східної Європи. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 2. С. 3–13. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/items/cfe1cfe4-ef92-42ad-9dd6-c61d9bb85b5c> (файл).

4. Швидка Г. Шлюбна ситуація в європейських країнах. *Демографія і соціальна економіка*. 2008. № 1(9). С. 141–150. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8929>

5. Вишневецька А. М., Петренко К. В. Вплив глобалізації на міграційні процеси у світі та Європі. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 23. С. 43–39. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/264626> (файл).

6. Думанська М. Річний приріст населення в США. *Deutsche Welle*. 31.12.2019. URL: <https://cutt.ly/FwE2SQdU>

7. Стаканов Р. Д. Сучасні міграційні тенденції в США в контексті регіональної інтеграції в рамках НАФТА. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2017. Вип. № 10. URL: http://iir.univ.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3112

9. Шемаєв В. М., Климишин П. Ю. Демографічна ситуація в Китайській Народній Республіці як чинник формування її геостратегії. *Гілея*. 2013. Вип. 79. Політичні науки. С. 346–350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_79_108 (файл).

10. Ву Йінг (Wu Ying). Старіння населення Китаю і безпека в старості за останні 40 років реформ і відкриттів. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2019. № 1(66). С. 60–80. URL: <https://www.daemmt.odessa.ua/index.php/daemmt/article/view/245> (файл).

11. Стаканов Р. Д. Розвиток міграційного регулювання в Китаї: від обмеженої еміграції до імміграційного центру. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 112(2). С. 168–173. URL: <https://cutt.ly/dr3bdXR3> (файл).

12. Лі Сяо. Перспективи народонаселення Китаю: старіння населення і гендерний дисбаланс. *The Epoch Times*. 12.05.2011. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/china/society/perspektyvy-narodonaselenja-kytaju-starinnja-naselenja-i-gendernyj-dysbalans-72992.html>

13. Сааков В. У Китаї істотно зросли показники народжуваності. *Deutsche Welle*. 23.01.2017. URL: <http://www.dw.com/uk/y-китаї-істотно-зросли-показники-народжуваності/a-37235016>

14. До 2050 р. чисельність населення Африки подвоїться – ЮНІСЕФ. УНІАН. 27.10.2017. URL: <https://www.unian.ua/world/2210549-do-2050-roku-chiselnist-naselennya-afriki-podvojitsya-yunisef.html>

Семінар 5 ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.

1. Демографічний розвиток населення України в ХХ ст.:
  - історичні умови та хронологічні межі демографічного переходу;
  - втрати населення, динаміка чисельності;
2. Демографічна ситуація в Україні на межі ХХ–ХХІ ст.
  - народжуваність і смертність;
  - шлюбно-сімейні відносини;
3. Демографічна ситуація в Україні на межі ХХ–ХХІ ст.
  - міграційні процеси;
  - динаміка чисельності.
4. Прогнози демографічного розвитку населення України на майбутнє.

Рекомендована література

1. Рудницький О. П. Історична еволюція чисельності населення України у світлі теорії демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 3. С. 3–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2020_3_3 (файл).
2. Романюк А. І., Гладун О. М. Демографічні тенденції в Україні: минуле, сьогодення і майбутнє. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3(25). С. 21–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_3_4 (файл).
3. Гладун О. М. Оцінка гіпотетичних втрат населення України за період 1897–2012 рр. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2(20). С. 147–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2013_2_16 (файл).
4. Пирожков С. І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1–2. С. 5–10, 12–15. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11854> (файл).
5. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України; ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2016. С. 6–14. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20160101.pdf> (файл).
6. Романюк М. Д. Міграційні загрози національній безпеці України: сучасні виклики, проблеми подолання. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3(25). С. 99–111. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/25.html> (файл).
7. Позняк О. В., Шевчук П. Є. Демографічні перспективи України до 2060 р. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1. С. 72–84. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/21.html> (файл).

Семінар 6

ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

1. Характеристика державної території України.
2. Характеристика державних кордонів.
3. Державний устрій України. Політико-географічна роль столиці.
4. Політико-географічне положення України (макро-, мезо-, мікро-).
  - 4.1. Загальний огляд ПГП.
  - 4.2. **SWOT-аналіз відносин України із державами 1- (сусідні), 2-, 3-го порядку** – обрати країну, проаналізувати відносини за такою схемою:
    - Strengths (Сили) – позитивні;
    - Weaknesses (Слабкості) – проблемні;
    - Opportunities (Можливості);
    - Threats (Загрози).

Рекомендації

Готуючись до семінару, треба **використати матеріал лекції** (класифікація державних територій, кордонів, характеристика ПГП на різних рівнях) та у поєднанні з матеріалом запропонованої літератури дати політико-географічну характеристику України на сучасному етапі.

Пропонується **використати карту України** для підготовки семінару та демонстрації характеристик території, кордонів, адміністративно-територіального устрою України, ПГП, зокрема SWOT-аналізу.

SWOT-аналіз виконується індивідуально на вибір: обов'язково обрати всі сусідні держави, а вже потім 2–3 порядку. Повідомлення коротке – до 5 хвилин.

Рекомендована література

1. Лекція 5. Історична політична географія.
2. Презентація.
3. Дністрянський М. С. Політична географія України. Львів, 2014. С. 98–142. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dnistrianskyi_yroSlav/Politychna_heohrafiia_Ukrainy.pdf (файл).
4. Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. С. 332–352. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dnistrianskyi_yroSlav/Heopolytika/ (файл).
5. Стафійчук В. Сучасне регіональне політико-географічне положення України. *Географія*. 2017. № 3–4. С. 139–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_geograf_2017_3-4_29 (файл).
6. Склярська О. Реформа адміністративно-територіального устрою України в контексті впливу на статус і функції поселень. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія*. № 50(1). С. 57–64. URL: <http://nzs.tnpu.edu.ua/article/view/235778>

Семінар 7

УКРАЇНА В ГЕОСТРАТЕГІЧНИХ І ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ

1. Геополітичні образи України.
2. Україна в геостратегічних і геополітичних доктринах (огляд).
3. Україна в геополітичній концепції З. Бжезинського.

Рекомендована література

Питання 1

1. Купрієнко Д. А., Дем'янюк Ю. А., Діденко О. В. Державна територія і державний кордон: навч. посіб. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. С. 151–157. URL: <https://files.core.ac.uk/download/pdf/32308101.pdf> (файл).
2. Мостяєв О. І. Ключові геополітичні образи України. *Українознавчий альманах*. 2009. Вип. 1. С. 136–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2009_1_48 (файл).

Питання 2

3. Оснач О. М. Зв'язок української проблематики з європейським та північно-американським геополітичним дискурсом. *Україна у глобальному світі: колективна монографія / за заг. ред. В. В. Карпова*. Рига: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. С. 180–191. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/kravchenko_n.b.ta_inshi_ukraina_u_globalnomu_sviti_kolektivna_monografiya.pdf (файл).
4. РФ зробила «план поділу України» і може запропонувати його США – ЗМІ. *Острів*. 20.11.2024. URL: <https://www.ostro.org/news/rf-zrobyla-plan-podilu-ukrayiny-i-mozhe-zaproponuvaty-jogo-ssha-zmi-i499917>

Питання 3

5. Бжезинський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів–Івано-Франківськ, 2000. С. 30–56, 87–122. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bzhezinski_Zbigniev/ (файл).

Питання для обговорення

- Що таке «Велика шахівниця»? (карта).
- Яку роль на цій шахівниці відіграє Україна?
- Як Росія сприйняла розпад СРСР і втрату України?
- Опір України геополітичним стратегіям Росії («ближнього зарубіжжя», «євразійства»).
- *Висновки*: авторське бачення ролі України у колі «посоветських держав» щодо вибору шляхів їх подальшого розвитку, особливо щодо альтернатив розвитку Росії.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1

ОПИСИ НАМІСНИЦТВ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧ. XIX СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

1. Відомості про опис:
  - обставини створення (причини, час, авторство);
  - редакції (списки, варіанти опису);
  - структура опису;
  - наявність карт, схем, ілюстрацій.
2. Інформаційні можливості опису для вивчення історичної географії України:
  - відомості з історичної фізичної географії;
  - відомості з історичної політичної географії;
  - відомості з історичної географії населення;
  - відомості з історичної економічної географії;
3. Висновки: інформаційні можливості опису для вивчення історичної географії України.

Рекомендації

Для висвітлення першого питання треба обов'язково опрацювати вступну статтю до опису.

Доповідь можна супроводити презентацією, зокрема показати структуру опису, карти схеми, ілюстрації.

На занятті обов'язково користуватися текстом опису.

Рекомендована література

1. Описи Київського намісництва 70–80 рр. XVIII ст. / уклад. Г. В. Болотова та ін.; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.; Київ, 1989. 389 с. URL: <https://archive.org/details/kyivxx> (файл).
  - Передмова. С. 5–12.
  - Історичний та географічний опис Київського намісництва 1787 р. С. 175–235.
2. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: описово-стат. джерела / упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. Київ, 1991. 220 с. URL: <https://archive.org/details/opXVIII> (файл).
  - Передмова. С. 5–8.
  - Від упорядників. С. 9–12.
  - Топографічний опис Харківського намісництва з історичною передмовою (1788 р.). С. 15–56.
3. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / уклад., авт. вступної статті С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 124 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kopylov_Serhii/Opysy_Podilskoi_hubernii_kintsia_XVIII_-_pochatku_XIX_st/ (файл).

– Копилов С. А., Задорожнюк А. Б. Історія створення описів Поділля кінця XVIII – початку XIX ст. Карла Екстера та їх значимість як історичного джерела. С. 3–16.

– Географическое, гидрографическое, топографическое и экономическое описание Подольской губернии к оному атласу сочинено подольским губернським землемером Экстером 1806 г. С. 26–122.

4. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / передм. і ред. П. Федоренка. Київ: Видавництво ВУАН, 1931. 592 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Fedorenko_Pavlo/Opys_Novhorodsiverskoho_namisnytstva_1779-1781/ (файл).

– Федоренко П. Передмова. С. V–XXI.

– Опис Новгород-Сіверського намісництва (*три повіти на вибір*).

5. Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. / упоряд. А. Бойко. Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України – Запорізьке відділення; Східний інститут українознавства ім. Ковальських – Запорізька філія. Запоріжжя, 2009. 434 с. (Джерела з історії Південної України. Т. 10). URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009308> (файл).

– Передмова. С. 5–9.

– Военно-топографо-статистическое описание Екатеринославской губернии 1821 г. С. 280–388.

Практичне заняття 2 ІСТОРИЧНА ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Завдання 1. Фізична географія України. Контурні карти

1. Рельєф території України.
2. Кліматичні пояси.
3. Природні зони.
4. Корисні копалини.

Рекомендації

Контурні карти треба малювати власноруч, олівцем. Для цього треба використати контурні карти з фізичної географії України для 8 класу загальноосвітньої школи.

Завдання 2. Історія формування літосфери та біосфери Землі за матеріалами експозиції Вінницького обласного краєзнавчого музею

Рекомендації

Під час виконання завдання треба використати:

- 1) лекцію, презентацію;
- 2) розповідь співробітника музею;
- 3) матеріал експозиції музею;
- 4) для висвітлення питання 7 треба використати матеріали «Опису Подільської губернії».

Питання для конспекту:

1. Геологічні утворення яких ер, періодів представлені у Вінницькій області? Які географічні об'єкти області відображають геологічну історію Землі?
2. Історія утворення місцевих родовищ корисних копалин за матеріалами експозиції музею (ери, періоди, родовища корисних копалин).
3. Найцікавіші геологічні експонати музейної експозиції (район, населений пункт).
4. Які етапи еволюції біосфери найбільш послідовно представлені на території Вінницької області (за матеріалами експозиції краєзнавчого музею та матеріалами лекції)?
5. Найцікавіші палеонтологічні експонати (залишки викопних рослин, тварин) музейної експозиції (де знайдені: район, населений пункт).
6. Які типи ґрунтів представлені на території Вінницької області?
7. Порівняйте відомості екскурсії з даними *опису Подільської губернії 1806 р.*²: визначте збіги, зміни, відмінності.
8. Покажіть на матеріалах екскурсії, в чому проявилася взаємодія людини і природи на території Вінниччини: як використовуються природні ресурси, як людина впливає на природне середовище.

Практичне заняття 3 ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ Завдання 2. Презентація Рекомендації

Завдання виконується групами. Вимоги до підготовки презентації: обов'язкове слідування схемі, кожне зображення повинне мати пояснення.

Група 1	Група 2
1. Західна Україна. 2. Галичина. 3. Перемишльщина. 4. Покуття. 5. Закарпаття. 6. Етнографічні землі (лемківщина, бойківщина, гуцульщина).	1. Буковина. 2. Мармароцина. 3. Буджак. 4. Задунайщина (Задунайська Січ). 5. Правобережна Україна. 6. Поділля.
Група 3	Група 4
1. Волинь і Полісся. 2. Холмщина. 3. Підляшшя. 4. Брестщина. 5. Лівобережна Україна (Гетьманщина). 6. Слобідська Україна.	1. Запоріжжя. 2. Новоросія. 3. Таврія. 4. Кубань. 5. Наддніпрянщина. 6. Підросійська Україна.

² Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / уклад., авт. вступної статті С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 31–42. Розділи I–IV. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kopylov_Serhii/Opysy_Podilskoi_hubernii_kintsia_XVIII_-_pochatku_XIX_st/ (файл).

Схема презентації (до 15 хв)

1. Походження назви. Інші варіанти назви.
2. Географічне положення на карті України.
3. Території, що входять до складу історико-географічного регіону (землі). Співвідношення з сучасними адміністративно-територіальними одиницями України (або іншої держави).
4. Етнічний склад населення.
5. Історія землі. Сучасний стан (для історико-географічних земель за межами сучасної України).

Рекомендована література

1. Заставний Ф. Д. Географія України. У 2-х кн. / ред. М. П. Парцей. Львів: Світ, 1994. С. 318–349. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009964> (файл).
2. Макарчук С. А. Історико-етнографічні райони України. Львів, 2012. 352 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Makarchuk_Stepan/Istoryko-etnohrafichni_raiony_Ukrainy.pdf
3. Карти. *Інтернет-ресурс «Україна Споконвічна»*. 24.11.2025. URL: <http://etnoua.info/rajonuvannja/>

Завдання 2. Контурна карта «Історико-географічні землі України»

Рекомендації

Контурні карти треба малювати власноруч, олівцем. Для цього використати контурні карти з фізичної географії України для 8 класу загальноосвітньої школи.

– Західна Україна	– Галичина
– Перемишльщина	– Поділля
– Буковина (Північна, Південна)	– Наддніпрянщина
– Мармарощина	– Лівобережна Україна (Гетьманщина)
– Закарпаття	– Слобідська Україна
– Етнографічні землі (лемківщина, бойківщина, гуцульщина)	– Підросійська Україна
– Волинь і Полісся	– Сіверщина
– Холмщина	– Буджак
– Підляшшя	– Запоріжжя
– Брестщина	– Донщина
– Правобережна Україна	– Новоросія
	– Таврія
	– Кубань

Практичне заняття 4 ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Рекомендації

Завдання виконується групами, які готують презентацію. Вимоги до підготовки презентації: обов'язкове слідування схемі, кожна карта повинна мати пояснення, обов'язково – висновки.

1. Територія України в давні часи:
  - найдавніші державні утворення на теренах України (Скіфська держава, грецькі міста-держави, готська держава);
  - східнослов'янські племінні союзи та їх сусіди у VII–IX ст.;
  - Київська Русь IX–XII ст., її сусіди;
  - окремі князівства XII–XIII ст.; Галицько-Волинська держава.
2. Українські землі в XIV – сер. XVII ст. (до 1667 р.):
  - XIV ст.;
  - XV – 1-ша пол. XVI ст.;
  - 2-га пол. XVI – 1-ша пол. XVII ст.;
  - Українська козацька держава;
  - адміністративно-територіальний поділ українських земель.
4. Українські землі в 2-й пол. XVII – на поч. XX ст.:
  - 2-га пол. XVII ст.;
  - XVIII ст.;
  - XIX – поч. XX ст.;
  - адміністративно-територіальний поділ українських земель.
5. Територія України в XX – на поч. XXI ст.:
  - 1917–1920 рр.;
  - 1920–1940 рр.;
  - 2-га пол. XX ст.;
  - незалежна Україна;
  - адміністративно-територіальний поділ українських земель.

Рекомендована література

1. Політична історія України: навч. посіб. / за ред. В. І. Танцюри. 2-ге вид., доп. Київ: «Академвидав», 2008. 552 с. (Альма-матер).
2. Історичні карти. *Шкільна лабораторія по історії*. URL: <https://history.ucoz.ua/photo/16-4-0-0-2>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ ЗА ІНДИВІДУАЛЬНИМ ГРАФІКОМ

Завдання з теми ІСТОРИЧНА ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Завдання 1. Презентація. Фізико-географічна характеристика Землі

Рекомендації

Завдання індивідуальне. Треба уважно ознайомитися з матеріалами лекції, в якій надано базову інформацію. За запропонованою темою, на основі матеріалів лекції та інформації, знайденої в Інтернеті, підготувати презентацію. Презентація має бути чітко структурованою, обов'язково розкривати названі поняття. Інформація обов'язково має супроводжуватися ілюстраціями. Кожна ілюстрація має бути підписана та роз'яснена. Обов'язково мають бути висновки.

Теми презентацій:

1. Форма та розміри, внутрішній устрій Землі.

Основні поняття: Земля – куля, еліпсоїд. Геоїд. Гравітаційне поле, сила тяжіння. Магнітне поле. Земна кора. Мантия. Ядро. Географічна оболонка землі.

2. Літосфера, її склад, етапи розвитку (треба зосередитись на геологічній історії Землі). Корисні копалини України (які геологічні ери, періоди представлені). Рельєф України.

Основні поняття: літосфера. Шари літосфери. Етапи розвитку, структурні одиниці літосфери (плити, океани, континенти). Типи: геосинклінали, платформи. Форми (рельєф): рівнини, низовини, височини, кряжі, плато, гори.

3. Атмосфера. Атмосферні умови та явища. Клімат, еволюція кліматичної системи Землі. Характеристика атмосферних умов та явищ України.

Основні поняття: атмосфера; тепловий баланс Землі, температура повітря; атмосферний тиск, вітри, повітряні маси; опади. Клімат, кліматична система, кліматичні пояси.

4. Гідросфера, її складники. Водні ресурси України.

Основні поняття: гідросфера, вода, світовий океан, моря, ріки, озера, підземні води, льодовики, вічна мерзлота.

5. Біосфера. Поняття про біосферу. Її межі, компоненти. Характеристика ґрунтів України.

Основні поняття: біосфера, біомаса, біогенна речовина, біокосна речовина, сонячна енергія, фотосинтез, хімічний коловорот, енергетичний обмін.

6. Біосфера. Еволюція біосфери. Тваринний і рослинний світ України.

Основні поняття: біосфера, еволюція біосфери, ноосфера.

Завдання 2. Самостійне вивчення

Джерело: Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак / пер. з фр. А. Рєпи. Київ: НікаЦентр, 2009. 144 с. (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 3). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Le_Rua_Ladiuri_Emanuel/Kоротка_istoriia_klimatu_vid_serednovichchia_do_nashykh_dniv.pdf

Рекомендації

1. Уважно ознайомитися з лекцією «Клімат» та презентацією.
2. Книга відомого французького історика, керівника школи «Анналів» у 70-ті рр. Е. Ле Руа Ладюрі, побудована у вигляді коротких відповідей на питання.
3. Для ознайомлення пропонуються окремі питання, які об'єднані за проблемами (I, II, III + висновки). Треба зробити стислий конспект відповідей – сутність питань.

Питання для конспекту

I. Навіщо вивчати історію клімату?³

1. Які існують методи вивчення історії клімату?

II. Малий льодовиковий період та його особливості

4. Що таке малий льодовиковий період (МЛП)? Що називають гіпер-МЛП?
5. Чи стосується МЛП винятково Європи?
13. Що таке «велика зима»?
16. Чи зіграли метеорологічні умови якусь роль у пробудженні Французької революції?
17. Чи вплинуло агрометеорологічне середовище на соціополітичну ситуацію під час Французької революції?
24. Чи можемо визначити дату завершення альпійського малого льодовикового періоду?

III. Потепління XX – поч. XXI ст. на тлі кліматичної історії Землі.

25. Яке розуміння історії клімату дає сучасне потепління?
26. Чи можемо говорити про характерне для XX ст. потепління в межах усієї вікової історії?
29. Чи відрізняється чимось літня спека минулого, зокрема щодо наслідків на людську історію, від літньої спеки XXI ст.?

IV. Висновки: погляди автора на кліматичну історію планети, її місце і роль в історії суспільства.

– *Які джерела інформації використовує автор для вивчення історії клімату? Наведіть приклади.*

– *Чи є зв'язок між кліматичними явищами і змінами та історичними подіями? Якщо є, то який? Наведіть приклади.*

---

³ **Джерело:** Історія спільносвіту. Передмова перекладача (А. Рєпа). *Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак / пер. з фр. А. Рєпи.* Київ: НікаЦентр, 2009. С. 11–24. (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 3). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Le_Rua_Ladiuri_Emanuel/Korotka_istoriia_klimatu_vid_serednovichchia_do_nashykh_dniv.pdf

Завдання з теми
ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
В ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.

1. Демографічний розвиток населення України в ХХ ст. (до початку 90-х рр.):
  - Які хронологічні межі демографічного переходу в Україні? В яких історичних умовах він відбувався?
  - Коли почалася демографічна революція? У чому проявилася? Які мала наслідки? Чи стався в Україні демографічний вибух?
  - Простежте динаміку чисельності населення України на фоні демографічного переходу.
2. Демографічна ситуація в Україні в 90-ті р. ХХ – на поч. ХХІ ст.:
  - чинники, що визначають демографічну ситуацію;
  - народжуваність, смертність, шлюбно-сімейні відносини, міграційні процеси, динаміка чисельності населення;
  - **висновки:** оцінка демографічної ситуації.

Рекомендована література

1. Лекція «Теоретичні питання демографії».
2. Романюк А. І., Гладун О. М. Демографічні тенденції в Україні: минуле, сьогодення і майбутнє. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3(25). С. 21–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_3_4 (файл).
3. Гладун О. М. Оцінка гіпотетичних втрат населення України за період 1897–2012 рр. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2(20). С. 147–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2013_2_16 (файл).

Завдання з теми
ІСТОРИЧНА ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Презентація або доповідь на тему «Політико-географічна характеристика сучасної України».

Рекомендації

1. Уважно перечитайте лекцію.
2. Політико-географічну характеристику України треба давати на основі типологізації державних територій, кордонів, адміністративно-територіального устрою, ознак ПП, що містяться в лекції.
3. Форма: доповідь (обов'язкове зображення території України), можлива презентація.

Схема презентації або доповіді

1. *Географічне розташування.*
2. *Характеристика державної території:*
  - за розміром та чисельністю населення;
  - за формою;
  - за морфологічною характеристикою;

- розташування столиці, індустріальних районів і центрів;
  - оцінка рельєфу, гідрологічної мережі, ступеня їх освоєння.
3. *Характеристика державного кордону:*
- морфологічна;
  - за природними особливостями;
  - за походженням, історією, тривалістю існування;
  - за історичними умовами та послідовністю виникнення;
  - функції кордонів.
4. *Характеристика адміністративно-територіального устрою.*
5. *Політико-географічне положення (ПГП):*
- макро-ПГП;
  - мезо-ПГП;
  - мікро-ПГП.
6. *Висновки: оцінка політико-географічного положення сучасної України.*

Рекомендована література

4. Дністрянський М. С. Політична географія України: навч. посіб. / Львів, 2014. С. 66–185, 318–331. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dnistrianskyi_yroSlav/Politychna_heohrafiia_Ukrainy.pdf (файл).
5. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичні і прикладні аспекти: кол. моногр. / авт. кол.: Ф. М. Рудич (кер.), Р. В. Балабан, О. П. Дергачов. Київ, 2002. С. 47–63.
6. Мостяєв О. І. Ключові геополітичні образи України. *Українознавчий альманах*. 2009. Вип. 1. С. 136–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2009_1_48 (файл).

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Дайте характеристику предмета історичної географії.
2. Охарактеризуйте джерела з історичної географії (загальний огляд).
3. Дайте характеристику картографічних джерел з історичної географії: картографування в первісному суспільстві та у стародавні часи. Північне Причорномор'я на давньогрецьких і давньоримських картах.
4. Дайте характеристику картографічних джерел з історичної географії: картографування у добу середньовіччя. Українські землі на середньовічних картах.
5. Дайте характеристику картографічних джерел з історичної географії: картографування епохи Відродження. Українські землі на картах XV–XVI ст.
6. Дайте характеристику картографічних джерел з історичної географії: картографування у XVII–XVIII ст.
7. Дайте характеристику описово-статистичних джерел з історичної географії України.
8. Дайте характеристику зародження і становлення історичної географії (до кін. XVI ст.).
9. Дайте оцінку історико-географічних ідей XVII–XVIII ст.
10. Дайте оцінку розвитку історичної географії та історико-географічних ідей XIX – на початку XX ст.
11. Дайте оцінку розвитку історичної географії та історико-географічних ідей XX – поч. XXI ст.
12. Розвиток історичної географії в Україні (XIX – поч. XXI ст.).
13. Антропогеографічні погляди С. Рудницького, його внесок у розвиток історичної географії.
15. Дослідження С. Рудницького в галузі політичної географії та географії населення.
16. Дайте загальну фізико-географічну характеристику Землі. Геологічна історія Землі та її літосфери.
16. Визначте етапи формування та охарактеризуйте атмосферу Землі.
17. Історія клімату Землі.
18. Визначте особливості формування та охарактеризуйте гідросферу Землі.
19. Визначте етапи розвитку та охарактеризуйте склад біосфери Землі.
20. Політична карта світу (ПКС) як геополітична система.
21. Дайте визначення поняття «державна територія», охарактеризуйте типи державних територій.
22. Дайте визначення поняття «державні кордони», їх класифікацію та функції.
23. Адміністративно-територіальний устрій як елемент державного устрою.
24. Еволюція політичної карти світу з IV тис. до н. е. до кін. XV ст.
25. Еволюція політичної карти світу з кін. XV до поч. XX ст.
26. Політична карта світу Новітньої доби.
27. Дайте характеристику державної території сучасної України.
28. Дайте характеристику державних кордонів сучасної України.

29. Охарактеризуйте державний та адміністративно-територіальний устрій України.
30. Охарактеризуйте політико-географічне положення сучасної України.
31. Україна в геостратегічних і геополітичних доктринах.
32. Дайте визначення демографічних категорій і понять.
33. Розкрийте сутність концепцій епідеміологічного та демографічного переходу.
34. Дайте характеристику історичних типів відтворення населення.
35. Поясніть сутність демографічної революції.
36. Населення світу в первісну добу.
37. Демографічний розвиток населення в епоху давніх цивілізацій і середньовіччя.
38. Населення світу в 2 пол. XVII – на поч. XX ст.
39. Дайте оцінку демографічного розвитку країн ЄС та США у XX – на поч. XXI ст.
40. Дайте оцінку демографічного розвитку країн Азії та Африки у XX – на поч. XXI ст.
41. Демографічний розвиток населення України з давнини до кінця XX ст.
42. Дайте оцінку демографічної ситуації в Україні в 90-ті рр. XX – на поч. XXI ст.
- 43–63. Практичне завдання.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

Аналіз монографії або джерела

Схема аналізу

1. Повна назва роботи (автор, назва, рік, видавництво, кількість сторінок).
2. Об'єкт вивчення, завдання, які автор поставив перед собою.
3. Виклад змісту.
4. Висновки автора, їх актуальність для вивчення історичної географії загалом, а також теми, заявленої автором.

Оформлення. Текст 9–10 сторінок, Times New Roman, вирівнювання по обох сторонах тексту, автоматичний абзац.

Рекомендована література

1. Пономаренко Л. А. Картографічні матеріали України XVIII ст. як історико-географічне джерело / упоряд. Р. І. Сосса; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 133 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0017063>
2. Одрін О. Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я / відп. ред. С. Д. Крижицький; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2014. 312 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009937>
3. Еберхард П. Зміни національної структури населення України в XX ст. / пер. А. Вовк. Варшава, 2006. 250 с. (Geopolitical Studies, vol. 13). URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013288>
4. Гладун О. М. Нариси з демографічної історії України XX ст.: монографія / НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2018. 224 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013899>
5. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: Основи, 1994. 168 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014390>
6. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 222 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-500-040-3/966-500-040-3.pdf>
7. Вінтоняк О. Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII ст. Львів; Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1995. 142 с. (Львівські історичні праці. Дослідження. Вип. 2). URL: <https://archive.org/details/vintoniak1995/page/144/mode/2up?ui=embed&wrapper=false>
8. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів, 2011. С. 417–570 (Проблеми історичної географії в працях Я. Дашкевича). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dashkevych_Yaroslav/Maisternia_istoryka_Dzhereloznavstvo_ta_spetsialni_istorychni_dystsypliny/
9. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел / відп. ред. Г. В. Боряк; Академія наук України; Археографічна комісія, Інститут української археографії.

Київ, 1993. 186 с. (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Вип. 5. 2-ге вид.). URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018124>

10. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер., передм. та прим. А. О. Білецького; Академія наук України, Інститут археології, Інститут української археографії. Київ: Наукова думка, 1993. Кн. I–IV. С. 5–227. URL: https://archive.org/details/istorii_h

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Дністрянський М. С. Політична географія України: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 348 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dnistrianskyi_yroSlav/Politychna_heohrafiia_Ukrainy.pdf
2. Дністрянський М. С. Політична географія та геополітика України: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 344 с.
3. Котляр Ю. В. Історична географія. Спецкурс з історії: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 216 с. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/205>
4. Макарчук С. А. Український етнос: (виникнення та історичний розвиток): навч. посіб. Київ, 1992.
5. Макарчук С. А. Український етнос (виникнення та історичний розвиток): навч. посіб. для студентів спец. «Історія» / навч.-метод. каб. вищої освіти; Львівський державний університет. Київ, 1992. 146 с.
6. Етнографія українців: навч. посіб. / за ред. С. А. Макарчука; вид. 3-тє, перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 711 с. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/Etnohrafiia-ukraintsiv_2015_za-red.-Makarchuka.pdf
7. Овдiєнко П. П. Історична географія: навч.-метод. посіб. Ніжин, 2000. 168 с. URL: <https://f.eruditor.link/file/2430266/>
8. Прибиткова І. М. Основи демографії: посіб. для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. Київ: АртЕк, 1997. 256 с.
9. Трубочанінов С. В. Історична географія України: курс лекцій. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 192 с.
10. Щодра О. М. Історична географія: навч. посіб. Львів, 2006.
11. Щодра О. М. Історична географія: навч. посіб. Львів, 2006. (Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 3). 115 с.

Допоміжна література

1. Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, М. К. Орлатого. Київ: НАДУ, 2015. 628 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/11/%D0%90%D0%A2%D0%A3-%D0%9D%D0%90%D0%94%D0%A3-2015.pdf>
2. Андрощук О. В. Адміністративно-територіальні зміни в УРСР: плани, втілення, наслідки (друга половина 40-х – 60-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук (07.00.01) / Нац. акад. наук України; Ін-т історії України. Київ, 2004. 20 с.
3. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті / пер. з англ. А. Іщенка. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2006. 102 с.
4. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: Основи, 1994. 168 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014390>
5. Дашкевич Я. Р., Вавричин М. Г., Криштолович У. Р. Україна на стародавніх картах (кінець XV – перша половина XVII ст.). Київ: ДНВП «Картографія», 2006. 208 с. URL: <https://archive.org/details/mapy2006>

6. Вербиленко Г. Історико-географічні дослідження в історично-філологічному відділі ВУАН у 20–30-х рр. ХХ ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 120 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7170-8/978-966-02-7170-8.pdf>
7. Верменич В. Я. Історичне місто як об'єкт регіональних досліджень. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*: зб. статей. Київ, 2000. Вип. 10. С. 73–87. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Istoriia_Ukrainy_Malovidomi_imena_podii_fakty/Vypusk_10/
8. Верменич Я. В., Андрощук О. В. Зміни адміністративно-територіального устрою України ХХ–ХХІ ст. / відп. ред. Г. В. Боряк; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2014. 182 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009676>
9. Верменич Я. Від історичної географії до геоісторії: парадигми зближення. *Історико-географічні дослідження в Україні*: зб. наук. праць. 2015. Число 13. С. 11–26. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/3ac9423d-3422-4d41-a576-3ad873269dc2>
10. Винниченко І. І. Українці в державах колишнього СРСР: Історико-географічний нарис. Житомир: Льонок, 1992. 112 с.
11. Галушко К. Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до ХХ ст.: науково-популярне видання. Київ, 2013. 143 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10664>
12. Гладун О. М. Оцінка гіпотетичних втрат населення України за період 1897–2012 рр. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2(20). С. 147–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2013_2_16
13. Демографічний розвиток України: сучасне та майбутнє. Доповідь директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України академіка НАН України С. І. Пирожкова. *Вісник НАН України*. 2006. № 1. С. 59–64. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/2101>
14. Діти, жінки та сім'я в Україні: статистичний збірник / Державний Комітет статистики України. Київ, 2000. 364 с.
15. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 479 с. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Etnopolitychna-geohrafiia-Ukrainy.pdf>
16. Дмитренко М., Попельницька О. Проблеми історичної географії у висвітленні праць відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту Історії НАН України (1994–2003 рр.). *Історико-географічні дослідження в Україні*: зб. наук. пр. Київ, 2004. Вип. 7. С. 5–28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/53779/01-Dmytrienko.pdf?sequence=1>
17. Заставний Ф. Д. Географія України. У 2-х кн. / ред. М. П. Парцей. Львів: Світ, 1994. С. 318–349. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009964>
18. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі: монографія. Львів: Світ, 1993. 176 с. (Народознавчі студії).

19. Кіян О. Історична географія в науковій спадщині Володимира Антоновича. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*: збірник наукових праць. Рівне, 2008. Вип. 12. С. 248–253.
20. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.: монографія / Н. С. Власенко та ін.; ред. Е. М. Лібанова; Фонд народонаселення ООН, Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України, Укр. центр соц. реформ. Київ: Укр. центр соц. реформ, 2006. 138 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013914>
21. Кульчицький С., Максудов С. Демографічні втрати населення України від голоду 1933 р. *Український історичний журнал*. 1991. № 2. С. 3–10.
22. Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак / пер. з фр. А. Рєпи. Київ: НікаЦентр, 2009. 144 с. (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 3). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Le_Rua_Ladiuri_Emanuel/Korotka_istoriia_klimatu_vid_serednovichchia_do_nashykh_dniv.pdf
23. Макарчук С. А. Історико-етнографічні райони України. Львів, 2012. 352 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Makarchuk_Stepan/Istoryko-etnohrafichni_raiony_Ukrainy.pdf
24. Мальтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення. Київ: Основи, 1998. 535 с.
25. Месле Ф., Валлен Ж., за участю Школьников В., Пирожкова С., Адамця С. Смертність та причини смерті в Україні у ХХ ст. / пер. з фр. Є. Марічева, за ред. С. Пирожкова. Київ: ВД «Стилос», 2008. 416 с. URL: <http://www.library.hneu.edu.ua/storage/new-arrivals-books/August2021/%20%D0%9C%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B5.pdf>
26. Мостяєв О. І. Ключові геополітичні образи України. *Українознавчий альманах*. 2009. Вип. 1. С. 136–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2009_1_48
27. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів / Е. М. Лібанова та ін. Київ: АДЕФ-Україна, 2008. 288 с.
28. Палій О. М. Демографічна ситуація в країнах Центральної та Східної Європи. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 2. С. 3–13. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/items/cfe1cfe4-ef92-42ad-9dd6-c61d9bb85b5c>
29. Панченко П. П., Марчук В. А. Аграрна історія України. 2 вид., випр. і доп. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 342 с.
30. Пирожков С. І., Марченко Н., Малиновська О. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / Нац. ін-т стратег. дослідж., Нац. акад. наук України. Київ: Академпрес, 1997. 127 с. URL: <http://surl.li/zzbfbs>
31. Пирожков С. І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1–2. С. 5–10, 12–15. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11854>
32. Романюк А. І., Гладун О. М. Демографічні тенденції в Україні: минуле, сьогодення і майбутнє. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3(25). С. 21–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_3_4
33. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання. *Історія української географії*. 2003. Вип. 8. С. 45–51.

34. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін, Вид. «Українське Слово», 1923. 282 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudnytskyi_Stepan/Ukrainska_sprava_zi_stanovyscha_politychnoi_geografii.pdf
35. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? Львів: Світ, 1994. 464 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Chomu_my_khochemo_samostiinoi_Ukrainy7/
36. Сосса Р. І. Історія картографування території України. Київ, 2007. С. 23–102. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sossa_Rostyslav/Istoriia_kartohrafuvannia_terytorii_Ukrainy/
37. Трохимчук С. В., Федунь О. В. Політична географія світу: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 422 с.
38. Трубочанінов С. В. Історична географія в університетах Наддніпрянської України (XIX – поч. XX ст.). *Проблеми дидактики історії*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 5. С. 78–91.
39. Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького: монографія / за заг. ред. С. Сергійчука. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. 245 с.
40. Федорищак Р. П. Загальне землезнавство. Київ: Вища Школа, 1995. 223 с.
41. Цапок С. О. Етнодемографічна картина сучасного світу (енциклопедичне дослідження): монографія / Інститут регіональних досліджень НАН України. Львів, 2007. 418 с.
42. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 744 с.
43. Швидка Г. Ю. Шлюбна ситуація в європейських країнах. *Демографія і соціальна економіка*. 2008. № 1(9). С. 141–150. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8929>
44. Шищенко П., Муніч Н. Історія географії та історична географія: галузі науки і навчальні дисципліни. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Географія»*. 2008. Вип. 55. С. 6–8.
45. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / С. Ю. Аксьонова та ін. Київ: АДЕФ-Україна, 2008. 256 с.
46. Щодра О. М. Історична географія: еволюція поглядів на предмет і завдання студій. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2013. Вип. 48. С. 282–296.
47. Штойко П. Степан Рудницький. 1877–1837 рр. Життєво-бібліографічний опис / відп. ред. О. Купчинський. Львів, 1997. 184 с.
48. Яворська В., Куделіна С. Історичний огляд міграційних процесів в Україні. *Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль, 2006. Вип. 2(14). С. 104–111.
49. Driver F. Research in historical geography and in the history and philosophy of geography in the UK, 2001–2011: an overview. *Journal of Historical Geography*. 2013. Vol. 42. P. 203–211. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S030574881300087X>

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Інститут історії НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/index.php?litera&id=2073>
2. Інститут соціології НАН України. URL: <http://www.i-soc.com.ua>
3. Гедзь Т. Нариси з історичної географії України. *Мислене древо*. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography.html>
4. Історія української географії. Всеукраїнський науково-практичний часопис. URL: <https://ukr-tur.narod.ru/istoukrgeo/isorukrgeo.htm>
5. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. URL: www.idss.org.ua/
6. Історичні карти. *Шкільная лаборатория по истории*. URL: <https://history.ucoz.ua/photo/16-4-0-0-2>
7. Електронна бібліотека «Diasporiana». URL: <http://diasporiana.org.ua/>
8. David Rumsey Map Collection Cartography Associates. URL: <http://www.davidrumsey.com/>
9. Journal of Historical Geography. URL: <http://www.journals.elsevier.com/journal-of-historical-geography/>

Навчальне видання

Отземко Олена Вікторівна

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Методичні рекомендації для семінарських і практичних занять
для здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр»
спеціальності В9 Історія та археологія

Вид. 2-ге, доповнене

Редактор О. А. Солдатова
Технічний редактор Т. О. Важеніна-Гопрак

Підписано до друку 23.12.2025
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 2,09.
Тираж 30. Зам. 140.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018